

Το κείμενο επιχειρεί να προσεγγίσει τις αιτίες που οδήγησαν από την εποποιία της Οκτωβριανής Επανάστασης στον εκφυλισμό, την αστική αναγέννηση και τη δυσφήμιση του κομμουνισμού. Αναπτύσσονται πλευρές σχετικά με τα όρια που έθεταν α) το επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού στη Ρωσία, β) η αποτυχία των επαναστατικών προσπαθειών στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης (ειδικά στην Γερμανία) και γ) η αντεπαναστατική αντίδραση του εντός και εκτός Ρωσίας αστικού κόσμου (εμφύλιος πόλεμος και ιμπεριαλιστική επέμβαση). Κυρίως, όμως, η προσοχή εστιάζεται στην ανάδειξη των αντιφάσεων οι οποίες ενυπήρχαν στις απαντήσεις που δόθηκαν από το κόμμα των Μπολσεβίκων σε κρίσιμα και πρωτόγνωρα ερωτήματα που έθετε η επαναστατική διαδικασία. Ιδιαίτερα επιχειρείται να αναδειχτούν εκείνες οι πλευρές των απαντήσεων οι οποίες εμπειρεύχαν την τάση ακύρωσης της δυναμικής που άνοιξε ο Οκτώβρης και οδήγησαν στη διαμόρφωση αρχικά ενός ιδιόμορφου εκμεταλλευτικού καθεστώτος και στην πορεία μιας ανοιχτά καπιταλιστικής κοινωνίας.

Εισαγωγή

*«Οι χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ το πιθανότερο είναι το 1990-2000 να προσπεράσουν στην κατ' άτομο παραγωγή τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και σ' αυτό το πλαίσιο ή κατ' άτομο παραγωγή στη Σοβιετική Ένωση μπορεί να είναι υψηλότερη εκείνης στις Ένωμένες Πολιτείες».**

Μετά τις σκληρότατες περιπέτειες της πρώτης περιόδου και τις τεράστιες θυσίες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, φαινόταν πως όλα πήγαιναν καλά. Μάλιστα, η Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ διαβεβαίωνε:

«Ο σοσιαλισμός δημιουργεί μια παραγωγικότητα της κοινωνικής εργασίας ανώτερη σε σύγκριση με τον καπιταλισμό... Κάθε καινούργιο βήμα του σοβιετικού λαού στο δρόμο προς τον κομμουνισμό, επιβεβαιώνει ολοένα και πιο καθαρά την υπεροχή του σοσιαλισμού απέναντι στον καπιταλισμό» (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1954). Επτά χρόνια αργότερα (1961), το 22ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ μιλούσε για πέρασμα στον «αναπτυγμένο σοσιαλισμό» και «τέλος της ταξικής πάλης», ενώ ο τότε ΓΓ της ΚΕ, λίγο πριν και τη δική του καθαίρεση, ορκιζόταν ότι σε 25 χρόνια «η ΕΣΣΔ θα έχει περάσει στον κομμουνισμό».

Ωστόσο, στις 25 Δεκεμβρίου 1991, η σοβιετική σημαία έπαψε να κυματίζει στο Κρεμλίνο. Το τέλος της ΕΣΣΔ ήταν γεγονός.

Τα μεγάλα **ιστορικά πισωγυρίσματα** δεν είναι, βέβαια, ασυνήθιστα στην ιστορία. Έτσι, στην εξέλιξη της ΕΣΣΔ και των υπόλοιπων χωρών του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» δεν είναι κυρίως η παλινδρόμηση προς τον καπιταλισμό που εντυπωσιάζει, όσο το ότι χαρακτηρίστηκε από **παντελή σχεδόν έλλειψη υπεράσπισης του καθεστώτος**, έστω από κάποιο τμήμα των ανθρώπων της εργασίας τους οποίους υποτίθεται ότι είχε στο κέντρο του. Ακόμη και τα επιτελεία της Δύσης, τα οποία μεθόδευαν και προφήτευαν την ήττα του κομμουνισμού, αιφνιδιάστηκαν από την ταχύτητα των εξελίξεων!

Για τη φύση του καθεστώτος της ΕΣΣΔ

Οι πολιτικοί και θεωρητικοί αντίπαλοι του κομμουνισμού έσπευσαν να μιλήσουν για «επιβεβαίωση» της

πρόβλεψής του για πτώση των ολοκληρωτικών καθεστώτων», η οποία βασιζόταν στο ότι ο κομμουνισμός -κατ' αυτούς- ήταν και είναι ενάντια στην ανθρώπινη φύση, που προικοδοτεί τον ανταγωνιστικό ατομικισμό, αλλά και ασύμβατος με τη ζωτική ανάγκη των οικονομιών για ελεύθερο ανταγωνισμό.

Τη δική της δικαίωση διεκδίκησε και η σοσιαλδημοκρατία, υποστηρίζοντας ότι αποδείχτηκε πως δεν μπορεί να υπάρξει σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία και χωρίς αγορά.

Η καίρια παρατήρηση της E. M. Wood ότι:

«η πτώση του τείχους και του υπαρκτού σοσιαλισμού έδειξε πως, σε αντίθεση με τον καπιταλισμό, ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς δημοκρατία» (Wood, 2012).

αντιστρέφει την παραπάνω άποψη. Το ζητούμενο δεν είναι να συμφωνήσουμε υποκριτικά στο αυτονόητο - ότι, δηλαδή, κομμουνισμός και δημοκρατία είναι αβεχώριστες έννοιες-, αλλά να δούμε κατάματα ότι «δημοκρατία με καπιταλισμό δεν μπορεί να υπάρξει».

Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα της **κοινωνικής φύσης του συστήματος της ΕΣΣΔ** έχει αποτελέσει αντικείμενο πλούσιων συζητήσεων και μέσα στο μαρξιστικό ρεύμα, τόσο πριν όσο και μετά τη διάλυσή της. Σημειώνονται δύο βασικές γραμμές απάντησης.

Η πρώτη θεωρεί ότι στην ΕΣΣΔ υπήρξε κάποια **μορφή σοσιαλισμού**. Σε αυτή τη γραμμή εντάσσονται διαφορετικές -συχνά και αντίθετες ταξικά και ιδεολογικά- προσεγγίσεις. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη τοποθέτηση:

«Η τεκμηρίωση του σοσιαλιστικού χαρακτήρα της ΕΣΣΔ στηρίζεται: στην κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, στην ύπαρξη σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας και υποταγμένης (παρά τις όποιες αντιφάσεις) σε αυτήν συνεταιριστικής ιδιοκτησίας, στον κεντρικό σχεδιασμό, στην εργατική εξουσία και στις πρωτόγνωρες κατακτήσεις προς όφελος των εργαζομένων» (ΚΚΕ, 2009).

Η κυρίαρχη τροτσικιστική παράδοση υποστηρίζει ότι η ΕΣΣΔ αποτελούσε «παραμορφωμένο εργατικό κράτος», δηλαδή κοινωνία όπου η οικονομική βάση ήταν σοσιαλιστική αλλά το πολιτικό εποικοδόμημα παρέκκλινε προς τον γραφειοκρατικό αυταρχισμό.

Περισσότερο κριτική είναι η θεώρηση που μιλά για «κρατικό σοσιαλισμό» (Μπιτσάκης κ.ά.), δηλαδή για παραμορφωμένο σοσιαλιστικό σύστημα με (οικονομικά) εκμεταλλευτικά στοιχεία, ενώ σημαντική είναι και η άποψη περί «πρώιμου σοσιαλισμού (Βαζιούλιν κ.ά.).

Στο πλαίσιο αυτής της οπτικής είναι συνηθισμένα και τα σχήματα περί «μετάλλαξης» και «προδοσίας» από τα πάνω:

*«Η αντεπανάσταση στην ΕΣΣΔ δεν προήλθε από ιμπεριαλιστική στρατιωτική επέμβαση, αλλά **από τα μέσα και από τα πάνω**, ως αποτέλεσμα της **οπορτουνιστικής μετάλλαξης** του ΚΚ και της αντίστοιχης πολιτικής κατεύθυνσης της σοβιετικής εξουσίας. Δίνουμε προτεραιότητα στους εσωτερικούς παράγοντες, στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που αναπαράγουν τον οπορτουνισμό στο έδαφος της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, χωρίς να υποτιμάμε βεβαίως τη μακρόχρονη επίδραση και την πολύμορφη παρέμβαση του ιμπεριαλισμού στην ανάπτυξη του οπορτουνισμού και στην εξέλιξή του σε αντεπαναστατική δύναμη» (ΚΚΕ, 2009 - οι υπογραμμίσεις δικές μας).*

Οι προσεγγίσεις αυτές εκτιμούν σωστά τις τάσεις κομμουνιστικού μετασχηματισμού που ξεδιπλώθηκαν μετά τη νίκη της επανάστασης στην ΕΣΣΔ, δεν αντανakλούν, ωστόσο, πλήρως την ιστορική πραγματικότητα. Το να μπει σε αυτές τις κοινωνίες το συνολικό πρόσημο «σοσιαλισμός» -έστω με υποσημειώσεις και αποχρώσεις- εξαγνίζει τα αντεπαναστατικά-αντιχειραφετητικά μέτρα και τις επίσης

αντεπαναστατικές κοινωνικές δυνάμεις που επιβλήθηκαν τελικά στις κοινωνικές σχέσεις και την πολιτική σφαίρα. Επιπλέον, δεν ερμηνεύει επαρκώς τον σταδιακό εκφυλισμό και την «αντίστροφη μετάβαση» στην καπιταλιστική αγορά, χωρίς μάλιστα αξία λόγου αντίσταση από τις λαϊκές μάζες - δείγμα της απόλυτης χρεωκοπίας αυτού του κοινωνικού οικονομικού σχηματισμού στη συνείδησή τους. Το σπουδαιότερο: η απόδοση «σοσιαλιστικής» τυπολογίας -όποιας παραλλαγής- στο σοβιετικό καθεστώς δυσχεραίνει την αναγκαία προγραμματική αντεπίθεση των κομμουνιστικών ιδεών και τον ανάπτυξη του επαναστατικού αγώνα για τις εργατικές ανάγκες, τη νίκη της επανάστασης και την κομμουνιστική απελευθέρωση στην εποχή μας. Συμβάλλει, έτσι, στη διατήρηση της ασφυκτικής αστικής ηγεμονίας μέσα στο εργατικό και επαναστατικό κίνημα. Για τους δικούς τους προφανείς λόγους, και οι αστικές δυνάμεις υποστηρίζουν ότι αυτό που οικοδομήθηκε και απέτυχε στην ΕΣΣΔ ήταν ακριβώς ο σοσιαλισμός.

Η δεύτερη ομάδα προσεγγίσεων υποστηρίζει ότι στην ΕΣΣΔ οικοδομήθηκε μια **μορφή παραμορφωμένου καπιταλισμού**, που συνήθως χαρακτηρίζεται ως κρατικός καπιταλισμός (Κλιφ, Μπετελέμ κ.ά.). Ο όρος **κρατικός καπιταλισμός**, ενώ περιγράφει σωστά ορισμένα χαρακτηριστικά της σοβιετικής κοινωνίας, παραγνωρίζει την **ιδιοτυπία** του καθεστώτος αυτού, η οποία σε μεγάλο βαθμό σχετίζεται με την **προέλευσή** του. Υποβαθμίζει, δηλαδή, τη σημασία του επαναστατικού ρήγματος του Οκτώβρη, του αποτυπώματος που άφησε στον νέο σχηματισμό και των μετασχηματισμών που δρομολόγησε - έστω ως **τάσεις** για μια ορισμένη περίοδο.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση σηματοδότησε, κατά τη γνώμη μας, την ιστορική εμφάνιση της κομμουνιστικής δυνατότητας. Ωστόσο, αυτή η δυνατότητα εκφράστηκε περιορισμένα, δεν ολοκληρώθηκε με το ποιοτικό βήμα της πλήρους ανατροπής των εκμεταλλευτικών σχέσεων και, τελικά, υπερίσχυσε το αντίθετό της. Το «έμβρυο» της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής, της συλλογικής διεύθυνσης της παραγωγής και της συλλογικής ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου, το οποίο ενυπήρχε αρχικά στη μετεπαναστατική κίνηση, καθώς και το «έμβρυο» της εργατικής δημοκρατίας καταπνίγηκαν.

*«Ως αποτέλεσμα συνδυασμού αντικειμενικών δυσκολιών και επιλογών του υποκειμενικού παράγοντα, διαμορφώθηκαν **νέες εκμεταλλευτικές δομές**, που σταδιακά παγιωποιήθηκαν και μια νέα ταξική κυριαρχία διαμορφώθηκε. Η κοινωνία αυτή δεν έγινε ποτέ σοσιαλιστική, πολύ περισσότερο “αναπτυγμένη σοσιαλιστική” ή/και κομμουνιστική. Η επαναστατική διαδικασία, από ένα σημείο και μετά, ακολούθησε οπισθοδρομική πορεία και, τελικά, η σοβιετική κοινωνία μετατράπηκε σε **ταξική εκμεταλλευτική κοινωνία με ιδιότυπες καπιταλιστικές σχέσεις**» (NAP, 1998).*

Ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» αποτέλεσε έναν ιδιόμορφο τρόπο παραγωγής, ανέκδοτο ιστορικά. Ήταν εξ αρχής μια κοινωνία με «ερώτημα μετάβασης». Με διαταραγμένα ορισμένα καπιταλιστικά χαρακτηριστικά, δεν προσομοίαζε στον τυπικό καπιταλισμό. Μέσα από την ωρίμανση και όξυνση των βασικών αντιφάσεων της, μετά από παρατεταμένη περίοδο «αφανούς» συνήθως ταξικής διαπάλης, κινήθηκε τελικά προς την εξάλειψη του ρήγματος της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Για την έννοια της «μετάβασης» - Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η πλειοψηφία των θεωρήσεων που αποδίδουν σοσιαλιστικό πρόσημο στο καθεστώς που επικράτησε στην ΕΣΣΔ δικαιολογεί πολλά στοιχεία του στο όνομα της μεταβατικής περιόδου. Πράγματι, ο Μαρξ στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα* διατυπώνει τη θέση -την οποία επαναλαμβάνει ο Λένιν στο *Κράτος και επανάσταση* ότι:

«ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατική και στην κομμουνιστική κοινωνία βρίσκεται η περίοδος της επαναστατικής μετατροπής της μίας στην άλλη. Και σ' αυτή την περίοδο αντιστοιχεί μια πολιτική μεταβατική περίοδος, που το κράτος της δε μπορεί να είναι τίποτα άλλο παρά η επαναστατική διχτατορία του προλεταριάτου» (Μαρξ-Ένγκελς, χχε, τ. 2).

Σε τι συνίσταται, όμως, αυτή η **μεταβατική περίοδος**, ποια είναι τα βασικά στοιχεία της, τι καθορίζει τη διάρκειά της, πώς αλληλοσυνδέονται στο πλαίσιο της οι «αντικειμενικές συνθήκες» με τον «υποκειμενικό παράγοντα»; Το ερωτήματα αυτά αποδείχτηκαν κεφαλαιώδη για τους Μπολσεβίκους, οι οποίοι βρέθηκαν μπροστά σε ομολογουμένως πρωτόγνωρα ζητήματα. Μακριά από εμάς οι εύκολες -και κυρίως οι εκ του ασφαλούς και εκ των υστέρων- κρίσεις. Μακριά, όμως, και η προσπάθεια τεκμηρίωσης του σοσιαλιστικού (με αδυναμίες ή όχι) χαρακτήρα της ΕΣΣΔ στο όνομα της «μετάβασης». Αυτή η στάση αρνείται τη διερεύνηση του «υπαρκτού» στη βάση κομμουνιστικών κριτηρίων, ισχυριζόμενη ότι αυτά αναφέρονται στον κομμουνισμό και όχι στο σοσιαλισμό.

Ο σοβιετικός μαρξισμός, συγκεκριμένα, κάνει μια σχεδόν απόλυτη διάκριση του σοσιαλισμού, αντιμετωπίζοντάς τον ως αυτοτελές κοινωνικό οικονομικό σύστημα. Μάλιστα, ως απότοκο μιας αέναης και τελικά μόνιμης μεταβατικής περιόδου, αυτός ο σοσιαλισμός έχει τα δικά του στάδια (εξ ου και ο νεολογισμός του «αναπτυγμένου σοσιαλισμού»). Έτσι, όσο επιμηκύνεται με θεωρητικές κατασκευές το σοσιαλιστικό στάδιο, τόσο απομακρύνεται ο κομμουνισμός και θολώνουν τα κριτήρια αναγνώρισής του στην πορεία της ΕΣΣΔ.

Η αντίληψη αυτή υπήρχε και πριν το 1917. Ο Λένιν στο *Κράτος και επανάσταση*, θέλοντας να τονίσει τη διαφορά του με τον Λασάλ, αναφέρεται με νόημα «σε αυτή την κοινωνική τάξη πραγμάτων (που συνήθως ονομάζεται σοσιαλισμός, ενώ ο Μαρξ της δίνει την ονομασία πρώτη φάση του κομμουνισμού)» (Λένιν, 1979). Πράγματι, στην **Κριτική του προγράμματος της Γκότα**, ο Μαρξ αναφέρεται στην πρώτη ή κατώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, χωρίς να διακρίνει ρητά σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό στάδιο. Σημειώνει πως πρόκειται για:

«μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως έχει εξελιχθεί πάνω στη δική της βάση, μα αντίθετα όπως ακριβώς προβάλλει από την κεφαλαιοκρατική κοινωνία, μια κομμουνιστική κοινωνία, λοιπόν, που από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, πνευματικά, είναι γεμάτη από τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας, που από τους κόλπους της βγήκε» (Μαρξ-Ένγκελς, χχε, τ.2).

Το πέμπτο κεφάλαιο του *Κράτος και επανάσταση*, με τίτλο «Οι οικονομικές βάσεις της απονέκρωσης του κράτους», είναι αφιερωμένο ακριβώς στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*. Εκεί ο Λένιν υιοθετεί την προβληματική του Μαρξ περί κατώτερης και ανώτερης φάσης της κομμουνιστικής κοινωνίας:

«Εφόσον τα μέσα παραγωγής γίνονται κοινή ιδιοκτησία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και δω [σσ. στην κατώτερη φάση] η λέξη “κομμουνισμός”, φτάνει να μην ξεχνούμε πως δεν πρόκειται για ολοκληρωμένο κομμουνισμό».

Υπό αυτό το πρίσμα, περιγράφει την πρώτη φάση του κομμουνισμού ως πραγματικότητα στην οποία:

«τα μέσα παραγωγής ανήκουν σ’ ολόκληρη την κοινωνία [...], δεν θα μπορεί να γίνεται εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, γιατί θα είναι αδύνατο ν’ αρπαχτούν σαν ατομική ιδιοκτησία τα μέσα της παραγωγής [...] κι όπου το “αστικό δίκαιο” δεν καταργείται ολοκληρωτικά, παρά μόνο μερικά, μόνο στο βαθμό που έχει επιτευχθεί πια η οικονομική ανατροπή, δηλαδή μόνο σε σχέση με τα μέσα παραγωγής». Υπογραμμίζει, παράλληλα, ότι «η απαλλοτρίωση αυτή [σσ. των κεφαλαιοκρατών] θα δώσει τη δυνατότητα για μια γιγάντια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» (Λένιν, 1979).

Σε ό,τι αφορά τη μετάβαση από την κατώτερη στην ανώτερη βαθμίδα της κομμουνιστικής κοινωνίας, ο Λένιν διευκρινίζει ότι:

«από κανενός σοσιαλιστή το μυαλό δεν πέρασε η ιδέα “να υποσχεθεί” πώς θάρθει η ανώτατη φάση του κομμουνισμού» (ό.π.)

και ότι:

«η οικονομική βάση για την ολοκληρωτική απονέκρωση του κράτους είναι μια τόσο υψηλή ανάπτυξη του κομμουνισμού, που εξαφανίζει την αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία και συνεπώς εξαφανίζει μια από τις σπουδαιότερες πηγές της σημερινής κοινωνικής ανισότητας» (ό.π.).

Στο πλαίσιο αυτό, ο Λένιν σημειώνει ότι:

«το κράτος θα μπορέσει να απονεκρωθεί πέρα για πέρα όταν η κοινωνία θα εφαρμόσει τον κανόνα: "ο καθένας σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του"»·

κι ότι:

«αμέσως μετά την πραγματοποίηση της ισότητας όλων των μελών της κοινωνίας στο ζήτημα της κατοχής των μέσων παραγωγής, δηλ. της ισότητας στην εργασία, της ισότητας στο μισθό εργασίας, μπροστά στην ανθρωπότητα θα μπει αναπότρεπτα το ζήτημα να προχωρήσει παραπέρα, από την τυπική ισότητα στην πραγματική, δηλαδή στην εφαρμογή του κανόνα "ο καθένας σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του"» (ό.π.).

Από τα παραπάνω, προκύπτουν δύο ζητήματα:

Πρώτον, ο Λένιν συσχετίζει τη μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας όχι στενά με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την υλική και τεχνολογική αφθονία, αλλά με την «υψηλή ανάπτυξη του κομμουνισμού», που είναι κάτι πολύ ευρύτερο.

Και, **δεύτερον**, σε ό,τι αφορά τις προϋποθέσεις αυτής της μετάβασης, αυτές συσχετίζονται στενά με το θέμα του κράτους («πορεία απονέκρωσης»).

Το πρόβλημα δεν αφορά κυρίως τη διαστρέβλωση της μαρξιστικής θεωρίας για το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, ούτε η δυσφήμισή τους προκύπτει από την αργή πορεία της ΕΣΣΔ προς το «κομμουνιστικό όραμα» ή από τους αναγκαίους συμβιβασμούς που επιβλήθηκαν την πρώτη περίοδο σε ένα εξαιρετικά δύσκολο περιβάλλον. Η κοινωνία που οικοδομήθηκε πρέπει να αξιολογηθεί με βάση την **κατεύθυνση** που κινούνταν – ειδικά μετά την εδραίωσή της, στη δεκαετία του 1930 και με κριτήριο τις επιδιώξεις των εργατών για μια ελεύθερη αξιοβίωτη ζωή σε ένα καλύτερο κόσμο.

Επανάσταση σε μία «μόνη», αλλά και «καθυστερημένη» χώρα;

Μια ένσταση που εγείρεται συχνά είναι ότι η Οκτωβριανή Επανάσταση πραγματοποιήθηκε σε μια «καθυστερημένη» χώρα, γεγονός που έθετε αντικειμενικό όριο στην εξέλιξή της. Όριο έθεσε και η ήττα των εργατικών επαναστάσεων σε πιο αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ειδικά στη Γερμανία.

Είναι βάσιμη αυτή η άποψη. Οι θεμελιωτές του μαρξισμού αντιλαμβάνονταν τον κομμουνισμό ως διεθνικό στην ουσία σύστημα. Δεν είναι τυχαίο ότι το ζήτημα αυτό αποτέλεσε αντικείμενο θεωρητικής τριβής και πολιτικών διασπάσεων στο κομμουνιστικό κίνημα, με την άποψη για «την οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα» αλλά και τις απόψεις περί «εθνικού δρόμου» και «εθνικού κομμουνισμού» που διατύπωσε το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα να ακυρώνουν το πνεύμα του μαρξισμού – έστω από διαφορετική πλευρά.

Είναι αναγκαία, βεβαίως, η διάκριση της επανάστασης με τη «στενή έννοια» (της πολιτικής επανάστασης, που κρίνει το ζήτημα της εξουσίας) και της επανάστασης με την «πλατιά έννοια» (της κοινωνικής επανάστασης, στην οποία κρίνονται οι κομμουνιστικοί μετασχηματισμοί). Η διαφοροποίηση δεν είναι φυσικά απόλυτη: η δεύτερη προϋποθέτει την πρώτη, και η πρώτη νοηματοδοτείται από τη δεύτερη. Παρ' όλα αυτά, η εν λόγω διάκριση αναπτύσσεται αντικειμενικά τόσο χρονικά, όσο και τοπικά.

Με αυτή την έννοια, πράγματι η ήττα της γερμανικής επανάστασης και η ανακοπή του επαναστατικού κύματος στη δεκαετία του 1920 έθεσε όρια στην πορεία της ΕΣΣΔ. Όχι όμως μοιραία και τελεσίδικα, ούτε ανεξάρτητα από τους όρους που θα μπορούσε να δημιουργήσει μια άλλη πορεία στην ΕΣΣΔ. Η λογική της ιστορίας δεν μας επιτρέπει να θεωρούμε δυνατή τη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης αλλά αδύνατα - στο πλαίσιο μιας λογικής διαρκούς επανάστασης- επαναστατικά γεγονότα στην Ευρώπη και τον κόσμο σε επόμενες φάσεις. Πολύ περισσότερο που «αμέσως» μετά το 1917 είχαμε δύο κορυφαία γεγονότα (κρίση 1929-33, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), τα οποία πρόσφεραν ευκαιρίες σε μια επαναστατική διεθνιστική στρατηγική. Το ότι δεν δρομολογήθηκαν διεθνείς επαναστατικές εξελίξεις δεν συνιστά μόνο όριο για τη «νομοτελειακή» αποτυχία της ΕΣΣΔ, αποτελεί και επιπρόσθετο κριτήριο για το χαρακτήρα του καθεστώτος της. Ενδεικτικά αναφέρεται εδώ η διάλυση της Τρίτης Διεθνούς με πρωτοβουλία του Στάλιν το 1943 με το επιχείρημα ότι:

«η διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς είναι σωστή και επίκαιρη, επειδή διευκολύνει την οργάνωση της κοινής επίθεσης όλων των εθνών που αγαπούν την ελευθερία ενάντια στον κοινό εχθρό, το χιτλερισμό» (Στάλιν, 1946).

Το ιστορικό περιβάλλον την επαύριον της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν πράγματι ζοφερό: καταστρεπτικός εμφύλιος πόλεμος, ιμπεριαλιστική επέμβαση, ήττα των εργατικών επαναστάσεων στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ας δούμε πώς περιγράφει την κατάσταση και τα καθήκοντα των Μπολσεβίκων ο Λένιν τον Δεκέμβριο του 1919:

«Η πείρα που αποκτήσαμε σ' αυτό το διάστημα μας λέει πως πολύ συχνά, παράλληλα με τα θεμέλια της οικοδομής που χτίζαμε, καταπιανόμασταν με το χτίσιμο του θόλου, κάθε λογής στολιδιών κτλ» (Λένιν, 1985α).

Και να πώς προσδιορίζει τα «θεμέλια» εκείνη την περίοδο:

«Θα συγκεντρώσουμε περισσότερο τις προσπάθειές μας στο βασικό, στα θεμέλια, σε μερικά απλούστατα ζητήματα που ή λύση τους παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες, μα που ωστόσο θα τα λύσουμε. Πρόκειται για το ζήτημα του ψωμιού, το ζήτημα των καυσίμων, το ζήτημα της καταπολέμησης της πείρας. Ορίστε τα τρία απλούστατα ζητήματα που ή λύση τους θα μας δώσει τη δυνατότητα να οικοδομήσουμε τη σοσιαλιστική Δημοκρατία».

Ψωμί, πετρέλαιο και ψείρες! Θα ήταν έξω από την υλιστική αντίληψη της ιστορίας αν έκρινε κανείς την πορεία της ΕΣΣΔ με βουλευσιαρχικά και αφηρημένα θεωρητικά κριτήρια, αγνοώντας τη συγκεκριμένη σκληρή κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα στην οποία βρέθηκε η νεαρή σοβιετική εξουσία.

Η Ρωσία ωστόσο -και αυτό δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας-, παρά την τραγωδία εκείνης της περιόδου και την υστέρησή της σε σχέση με τη Γερμανία, δεν ήταν τυχαία χώρα. Ήταν μια τεράστια αυτοκρατορία, με εξαιρετικό πλουτοπαραγωγικό δυναμικό, το οποίο της έδινε τη δυνατότητα να απαντήσει στο ερώτημα μιας καλής ζωής (αν και όχι... βασιλικής ή κομμουνιστικής) για τα εκατομμύρια των κατοίκων της. Δεν είναι σωστό να κρίνονται όλα μόνο με βάση την κληρονομιά της παραγωγικής και τεχνολογικής καθυστέρησης ούτε με τη φρίκη της πρώτης δεκαετίας. Οι δυνατότητες αυτές καταγράφηκαν.

Το πόσο γρήγορη ήταν η ανάπτυξη της σοβιετικής βιομηχανίας φαίνεται από τα ακόλουθα στοιχεία:

«Το 1940 η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε, σε σύγκριση με το 1928, 6,5 φορές, η δε παραγωγή μέσων παραγωγής 10 φορές και ποσοστιαία από 39,5 % σε 61,2% [...] Στο τέλος του πρώτου πεντάχρονου η χώρα κατέλαβε στον όγκο της βιομηχανικής παραγωγής τη 2η θέση στον κόσμο (το 1928 είχε την 5η) και την 1η στην Ευρώπη, στην παραγωγή ηλεκτρενέργειας την 6η και 4η, στο χυτοσίδηρο 2η και 1η, στα τρακτέρ και τα γεωργικά μηχανήματα την 1η στον κόσμο. Υπολογίζεται πως το 1931 η συμμετοχή της

ΕΣΣΔ στην παγκόσμια μηχανουργική παραγωγή έφτασε 21,4% έναντι 4% το 1928 [...] Το 1937 το μερίδιο της ΕΣΣΔ στην παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή έφτασε σχεδόν 10%, έναντι 3% το 1913 και 5% το 1928» (Φακιολάς, 1982).

Η τεράστια πρόοδος στην ανάπτυξη διαστημικής αλλά και πολεμικής τεχνολογίας από την ΕΣΣΔ, ξεπερνώντας κατά διαστήματα τις ΗΠΑ, κάθε άλλο παρά φανέρωνε καθυστέρηση. Αντιθέτως, αναδείκνυε πρόβλημα κοινωνικής κατεύθυνσης στην ανάπτυξη της έρευνας και της επιστήμης.

Ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός (ιμπεριαλισμός), «σκαλοπάτι» για την κοινωνική επανάσταση;

Τον Ιούλιο του 1920 ο Λένιν, στον πρόλογο του έργου του *Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού* στη γαλλική και τη γερμανική έκδοση, έγραφε με βεβαιότητα:

«Ο ιμπεριαλισμός είναι ή παραμονή της κοινωνικής επανάστασης του προλεταριάτου. Από τα 1917 και δω αυτό επιβεβαιώθηκε σε παγκόσμια κλίμακα [...] Ο ιμπεριαλισμός είναι ο προάγγελος της σοσιαλιστικής επανάστασης [...] είναι ο ετοιμοθάνατος καπιταλισμός» (Λένιν, 1985β).

Σήμερα, η διερεύνηση των ορίων και των δυνατοτήτων της κοινωνίας που γέννησε η ρωσική επανάσταση προϋποθέτει μια μαρξιστικά εκσυγχρονισμένη και συνολική μελέτη των χαρακτηριστικών της «εποχής του ιμπεριαλισμού και των επαναστάσεων». Υπάρχουν, άλλωστε, καλύτερες προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο, με βάση τις δυνατότητες που προσφέρουν η βαθύτερη κατανόηση του σύγχρονου καπιταλισμού και η ιστορική εμπειρία της ανόδου και της πτώσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η δεξιά πτέρυγα της σοσιαλδημοκρατίας της εποχής υποστήριζε ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη δημιουργούσε τη βάση για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας και ότι αυτός ο μετασχηματισμός θα γινόταν προοδευτικά και ειρηνικά, μέσα από την υπερανάπτυξη της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης και τη διαρκή άνοδο της κρατικής παρέμβασης. Οι Μπολσεβίκοι πολέμησαν την άρνηση της επανάστασης στο όνομα της προοδευτικής μετεξέλιξης της κεφαλαιοκρατίας, την οποία υποτίθεται ότι σηματοδοτούσε η ανάπτυξη του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Ενώ, όμως, **η νίκη της επανάστασης σηματοδότησε το θρίαμβο της αντίληψής τους και της επιλογής της ρήξης με τη σοσιαλδημοκρατία, την ίδια στιγμή κατέδειξε και τα όρια της διαφοροποίησης αυτής.**

Ο Λένιν αναδείκνυε την ανάγκη της επανάστασης ως μέσου για την πραγμάτωση των αντικειμενικών δυνατοτήτων που πρόσφεραν η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η τάση κοινωνικοποίησης της εργασίας στο στάδιο του ιμπεριαλισμού. Ως πολιτικό εμπόδιο σε αυτή την προοπτική έβλεπε τον «προδοτικό ρόλο της σοσιαλδημοκρατίας» και ως κοινωνική βάση αυτού του πολιτικού ρεύματος την «εργατική αριστοκρατία» (Λένιν, 1985β). Ωστόσο, εντός του μονοπωλιακού καπιταλισμού δρομολογήθηκαν μετασχηματισμοί οι οποίοι αναδιαμόρφωναν την ίδια την εργατική τάξη – το πρόβλημα, επομένως, δεν περιοριζόταν στην «εργατική αριστοκρατία». Ο καπιταλισμός της εποχής, όπως και κάθε εποχής, αλλάζοντας, άλλαζε και την εργασία, η οποία είναι ο δυνάμει νεκροθάφτης μα και ο βασικός τροφодότης του. Η επαναστατική δυνατότητα δεν απορρέει, επομένως, με όρους μαθηματικής αντιστοιχίας από την ένταση και τη μορφή ανάπτυξης του καπιταλισμού, ούτε από το βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης. Και οι δύο αυτές πλευρές αποτελούν το αντικειμενικό πεδίο εντός του οποίου εγγράφεται η παρέμβαση του υποκειμενικού παράγοντα, η οποία προφανώς δεν μπορεί να είναι ιστορικά «αυθαίρετη» και βουλησιαρχική.

Σε ό,τι αφορά το θέμα που εξετάζουμε -την εξέλιξη και τελική διαμόρφωση του καθεστώτος της ΕΣΣΔ-, οι αντιφάσεις σε θέματα που αφορούν τη διαλεκτική παραγωγικών δυνάμεων-παραγωγικών σχέσεων και τη διαλεκτική αντικειμενικών συνθηκών-υποκειμενικού παράγοντα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις επιλογές των επαναστατικών δυνάμεων μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Ο κρατικός καπιταλισμός, δρόμος για τη νίκη του σοσιαλισμού;

Μόλις λίγους μήνες μετά τον Οκτώβρη του 1917, ο Λένιν αναφερόταν ως εξής στα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας:

«Τι σημαίνει κρατικός καπιταλισμός μέσα στις συνθήκες της σοβιετικής εξουσίας; Τη στιγμή αυτή πραγματοποίηση του κρατικού καπιταλισμού σημαίνει: εφαρμογή της καταγραφής και του ελέγχου, που εφαρμόζαν οι καπιταλιστικές τάξεις. Έχουμε ένα πρότυπο κρατικού καπιταλισμού στη Γερμανία. Ξέρουμε πως ή Γερμανία βρέθηκε πιο ψηλά από μας. Αν όμως σκεφτείτε έστω και λίγο τι θα σήμαινε στη Ρωσία, στη σοβιετική Ρωσία, η εξασφάλιση των βάσεων ενός τέτοιου κρατικού καπιταλισμού, τότε κάθε άνθρωπος που είναι στα καλά του και δεν έχει παραγεμίσει το κεφάλι του με αποσπάσματα αληθειών παρμένα από τα βιβλία, θα μπορούσε να πει ότι ο κρατικός καπιταλισμός είναι για μας η σωτηρία» (Λένιν, 1985γ).

Δύο χρόνια αργότερα (Απρίλιος 1921), στο κείμενό του «Για το φόρο σε είδος», εξηγούσε τη σημασία του τομέα του «κρατικού καπιταλισμού» στο σοβιετικό καθεστώς, τόσο σε σχέση με τους άλλους τύπους παραγωγής στην τότε Ρωσία, όσο και σε σχέση με τους στόχους της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ):

«Ας απαριθμήσουμε τα στοιχεία αυτά (των διάφορων τύπων του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που υπάρχουν σήμερα στη Ρωσία):

- η πατριαρχική, δηλαδή σε σημαντικό βαθμό φυσική, αγροτική οικονομία·*
- η μικρή εμπορευματική παραγωγή (εδώ ανήκει ή πλειοψηφία των αγροτών από εκείνους που πουλάνε σιτηρά)·*
- ο ιδιωτικός καπιταλισμός·*
- ο κρατικός καπιταλισμός·*
- ο σοσιαλισμός [...]» (Λένιν, 1985δ).*

Εξαιρετικά σημαντική είναι η διευκρίνιση που ακολουθεί:

«Ανάμεσα σε ποιους γίνεται αυτή η πάλη, αν χρησιμοποιήσουμε την ορολογία των οικονομικών κατηγοριών, όπως ο “κρατικός καπιταλισμός”; Ανάμεσα στην τέταρτη και πέμπτη βαθμίδα με τη σειρά που τις απαρίθμησα πιο πάνω; Ασφαλώς όχι! Εδώ δεν παλεύει ο κρατικός καπιταλισμός ενάντια στο σοσιαλισμό, αλλά η μικροαστική τάξη και ο ιδιωτικός καπιταλισμός παλεύουν μαζί, από κοινού, και ενάντια στον κρατικό καπιταλισμό και ενάντια στο σοσιαλισμό» (ό.π.).

Κατά τον Λένιν, επομένως, η μορφή του κρατικού καπιταλισμού που αναπτύχθηκε μέσα στον ίδιο τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής και, ακόμη περισσότερο, η μορφή του η οποία δημιουργήθηκε με ενθάρρυνση της σοβιετικής εξουσίας μπορούσε να θεωρηθεί -προσωρινά φυσικά- ως βάση για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, μαζί προφανώς με τον σοσιαλιστικό τομέα. Το ισχυρό στοιχείο του κρατικού καπιταλισμού, το οποίο όφειλε να δανειστεί η εργατική εξουσία, ήταν «η καταγραφή και ο έλεγχος» - στοιχείο που συναντάται διαρκώς σε κείμενα της περιόδου εκείνης. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, μόνο ο κρατικός καπιταλισμός μπορούσε να αξιοποιήσει παραγωγικά όλες τις κατώτερες (αναχρονιστικές) μορφές κοινωνικής παραγωγής, ώστε να επιτευχθεί η εκβιομηχάνιση και να δημιουργηθούν οι υλικές προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό. Έτσι, κρατικός καπιταλισμός και σοσιαλισμός παρουσιάζονταν ως ένα αλληλοσυμπληρούμενο δίδυμο, το οποίο εξασφάλιζε την απαλλοτρίωση των άλλων οικονομικών τύπων. Εξασφάλιζε, επίσης, ότι το κλασικό ερώτημα της πολιτικής «ποιος-ποιον» θα απέβαινε υπέρ της εργατικής τάξης και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης.

Βασικό εργαλείο για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής και, ταυτόχρονα εγγυητής για την ορθή εφαρμογή της θεωρούνταν η εργατική εξουσία, στην οποία αποδιδόταν η ικανότητα να διασπά -με βάση το συμφέρον της- και να αξιοποιεί κατά περίπτωση τους καπιταλιστές:

«Αν καλοσκεφτεί κανείς αυτές τις συγκεκριμένες συνθήκες, θα φανεί καθαρά ότι μπορούμε και πρέπει να καταφέρουμε τώρα να συνδυάσουμε τις μεθόδους ενός αμείλικτου διωγμού των απολίτιστων καπιταλιστών, που δεν δέχονται κανέναν “κρατικό καπιταλισμό”, δεν είναι διατεθειμένοι να δεχτούν κανέναν συμβιβασμό, εξακολουθούν να ματαιώνουν τα σοβιετικά μέτρα με την κερδοσκοπία, με την εξαγορά της φτωχολογιάς και άλλα, να συνδυάσουμε τις μεθόδους αυτές με τις μεθόδους των συμβιβασμών είτε της αποζημίωσης στους πολιτισμένους καπιταλιστές που βαδίζουν προς τον “κρατικό καπιταλισμό”, που είναι ικανοί να τον εφαρμόσουν, που είναι χρήσιμοι για το προλεταριάτο, σαν μυαλωμένοι και έμπειροι οργανωτές πολύ μεγάλων επιχειρήσεων, που εξασφαλίζουν πραγματικά τον εφοδιασμό δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων με τρόφιμα» (ό.π.).

Μάλιστα, ο Λένιν δεν αναφέρεται μόνο στα υπολείμματα καπιταλιστών της προεπαναστατικής περιόδου, αλλά και στη δημιουργία νέων μέσω του κρατικού καπιταλισμού και της ΝΕΠ:

«Είτε (η τελευταία δυνατή και η μόνη λογική πολιτική) να μην προσπαθήσουμε να απαγορεύσουμε ή να εμποδίσουμε την ανάπτυξη του καπιταλισμού, αλλά να προσπαθήσουμε να την κατευθύνουμε στο κανάλι του κρατικού καπιταλισμού [...]. Είναι δυνατό να συνδυαστεί, να συνενωθεί, να συμβιβαστεί το σοβιετικό κράτος, η δικτατορία του προλεταριάτου με τον κρατικό καπιταλισμό; Φυσικά είναι δυνατό» (ό.π.).

Εδώ, πλέον, η άποψη ότι η εκβιομηχάνιση και γενικά η ταχύτατη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων - με κάθε τρόπο και κόστος- θα δημιουργήσουν την απαραίτητη βάση για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού είναι σαφέστατη. Τηρουμένων των αναλογιών, η εν λόγω θέση διατυπώνεται με την ίδια βεβαιότητα της άποψης ότι ο κρατικός καπιταλισμός του μονοπωλιακού σταδίου αποτελούσε προάγγελο (αν όχι προϋπόθεση) της κοινωνικής επανάστασης. Μιας και ο καπιταλισμός στη Ρωσία δεν είχε φτάσει ακόμη σε αυτό το επίπεδο, θα μπορούσε προσωρινά η ίδια η σοβιετική εξουσία να επιταχύνει τη μετάβαση από το ένα στάδιό του στο άλλο.

Στο πλαίσιο αυτό, θεωρήθηκε πως οι μέθοδοι της κρατικομονοπωλιακής ή κρατικοκαπιταλιστικής παραγωγής και λογιστικής προσφέρονται για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική λειτουργία της νέας κρατικής εξουσίας. Υποτιμήθηκε το γεγονός ότι αυτές οι μέθοδοι -προϊόν συγκεκριμένων και δε εκμεταλλευτικών, καταπιεστικών κοινωνικών συνθηκών- δεν μπορούσαν να διατηρηθούν στη μεταβατική κοινωνία ούτε να συνυπάρξουν με τις σοσιαλιστικές μεθόδους σχεδιασμού και ελέγχου.

Κι ενώ αυτές οι μέθοδοι ιεραρχήθηκαν ψηλά, με την εφαρμογή της ΝΕΠ (αλλά όχι μόνο) υποτιμήθηκαν και σταδιακά παραγκωνίστηκαν συγκεκριμένες οικονομικές-κοινωνικές μορφές που «έδειχναν» προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης και είχαν αναδυθεί σε εμβρυσώδη κατάσταση στη Ρωσία· μορφές οι οποίες ώθησαν στην επανάσταση αλλά και επιταχύνθηκαν στο πλαίσιο της (απαλλοτριώσεις επιχειρήσεων από τους εργάτες, μορφές εργατικού ελέγχου, εργατικές επιτροπές στην παραγωγή κ.ά).

Η ΝΕΠ προωθήθηκε ως προσωρινή κι αναγκαστική λύση. Τυπικά η καθολική (και βίαιη ως ένα βαθμό) κολεκτιβοποίηση έλυσε τα όποια προβλήματα. Οι παλιοί και αναχρονιστικοί τύποι παραγωγής -οι οποίοι περιγράφηκαν στο σχετικό κείμενο του Λένιν και αφορούσαν τη μικροαστική μάζα και τους μεσαίους αγρότες- σαρώθηκαν. Η συνταγή έδειχνε να πετυχαίνει. Ποιος τύπος παραγωγής επωφελήθηκε, ωστόσο; Φαίνεται πως αυτό που εξασφαλίστηκε ήταν ακριβώς η ήττα τού εν δυνάμει σοσιαλιστικού τομέα, μέσω της σύμφυσης -στην ουσία «μόλυνσης»- με τη «χωροκατακτητική» εσωτερική ουσία του κρατικοκαπιταλιστικού τομέα και η, σε δεύτερο χρόνο, μετάλλαξη του νέου καθεστώτος σε έναν νέο ιστορικά ανέκδοτο αλλά σαφώς εκμεταλλευτικό τύπο παραγωγής, πλευρές του οποίου θα αναδειχτούν στη συνέχεια. Στο πλαίσιο αυτής της εξέλιξης, οι τυπικές ως προς τα εσωτερικά τους χαρακτηριστικά

καπιταλιστικές διευθυντικές λειτουργίες «επικάθησαν» στα σοβιέτ και τις εργοστασιακές επιτροπές, ενώ η αντικατάσταση της παλιάς ιεραρχίας στις επιχειρήσεις οδήγησε όχι σε μορφές συλλογικής αυτοδιεύθυνσης αλλά σε νέες μορφές εργοστασιακής δεσποτείας. Τα δε στοιχεία εργατικού ελέγχου που είχε αναδείξει η επαναστατική πρωτοβουλία των μαζών όχι μόνο καταργήθηκαν, αλλά αντικαταστάθηκαν από όργανα ελέγχου των εργατών.

Κρίνοντας, συνεπώς, το καθεστώς της ΕΣΣΔ από τη σταθεροποίηση του και μετά, προκύπτει ότι η εκμεταλλευτική του φύση δεν σχετίζεται αποκλειστικά ή κυρίως με την (προσωρινή) ΝΕΠ, η οποία ακολούθησε τη φάση του «πολεμικού κομμουνισμού», ούτε με τις επιβιώσεις καπιταλιστών της παλιάς εποχής ή του αναχρονιστικού αγροτικού και μικροαστικού στοιχείου. Σχετίζεται, πάνω απ' όλα, με τον βασικό, υποτιθέμενα σοσιαλιστικό τύπο παραγωγής τον οποίο οικοδομούσε.

Η φύση των κοινωνικών σχέσεων στην ΕΣΣΔ

Με το τέλος του πρώτου πεντάχρονου (1928-1933) όλα φαίνονταν να πηγαίνουν καλά. Η αισιοδοξία προέκυπε τόσο από τα καλά αποτελέσματά του, όσο και από το γεγονός ότι πλέον ο κρατικός σοσιαλιστικός τομέας είχε κυριαρχήσει, καθώς είχαν εξαλειφθεί οι άλλοι τύποι παραγωγής. Προκύπτει, ωστόσο, το ερώτημα: τι συνιστά η κρατικοποίηση της οικονομίας και η λειτουργία της με βάση το σχεδιασμό του κρατικού πλάνου; Τα στοιχεία αυτά, αν και αποτέλεσαν ιστορικό βήμα για την επανάσταση και προϋπόθεση για την εκκίνηση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, αποδείχτηκε ότι κάθε άλλο παρά αρκούσαν για τα επόμενα βήματα και κυρίως για την ολοκλήρωση αυτής της πορείας.

Στο πλαίσιο του κρατικού πλάνου, οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις λειτουργούσαν σε συνθήκες οιονεί «μονοπωλιακής ρύθμισης». Οι επιχειρήσεις αυτές πουλούσαν τα προϊόντα τους -με τιμές που καθόριζε το κράτος- σε άλλες επιχειρήσεις, καταβάλλοντας το μεγαλύτερο μέρος του πλεονάσματος στο κράτος, από το οποίο στηρίζονταν· ένα μέρος του πλεονάσματος, βέβαια, επέστρεφε στις ίδιες με μορφή επενδυτικών πόρων. Η σχετική τους αυτονομία στηριζόταν στην αρχή της «οικονομικής ιδιοσυντήρησης», η οποία διευρυνόταν συνεχώς. Στο εν λόγω καθεστώς, η σχέση κράτους και επιχειρήσεων μέσω του κρατικού σχεδιασμού ήταν αντιφατική: συνεργατική αλλά και εγγενώς αντιθετική. Ιδού δύο σχετικά ερωτήματα: μπορούν να λειτουργούν (και σε ποια έκταση) επιχειρήσεις χωρίς θετικό οικονομικό ισολογισμό ή όχι; Αν η απάντηση είναι όχι, τότε τι γίνεται με κλάδους μη κερδοφόρους εκ φύσεως; Κι ακόμη: θα διευρύνεται το μέρος του πλεονάσματος που επιστρέφει στις επιχειρήσεις; Αν η απάντηση είναι ναι, δεν είναι φανερό ότι το τμήμα αυτό του πλεονάσματος θα χρησιμοποιείται από τους διευθυντές των επιχειρήσεων για υλική παρότρυνση των εργαζομένων (και φυσικά των ιδίων που το διανέμουν).

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι εμπορευματικές σχέσεις αντί να οδηγούνται σε κατάργηση εξακολουθούν να υπάρχουν και να αναπαράγονται. Αυτές ακριβώς είναι που

«επιτρέπουν τη διαπίστωση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων, το βαθμό τήρησης από αυτές των στόχων του κρατικού οικονομικού σχεδίου, τη θέσπιση νέων οικονομικών στόχων, κριτηρίων αποδοτικότητας κ.λπ., αλλά και την μέσω του κράτους αναδιανομή του (εκφρασμένου σε χρήμα) υπερπροϊόντος, σύμφωνα με κριτήρια που συνδέονται ακριβώς με την κρατική ιδιοποίηση αυτού του υπερπροϊόντος» (Μηλιός, 1990).

Οι παραγωγικές σχέσεις, συνεπώς, ταυτίστηκαν στον «υπαρκτό» με ένα από τα συστατικά τους, την τυπική μορφή της ιδιοκτησίας (νομική κυριότητα)

«Τα άλλα συστατικά στοιχεία των παραγωγικών σχέσεων, όπως η σχέση ανάμεσα στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων, ο εμπορευματικός χαρακτήρας της εργατικής δύναμης, η σχέση ανάμεσα στον αναγκαίο και τον πρόσθετο χρόνο εργασίας, ανάμεσα στην άμεσα κοινωνική και έμμεσα κοινωνική εργασία, ανάμεσα στην εργασία με εξωτερικό καταναγκασμό και την εργασία με

εσωτερική υποκίνηση, ανάμεσα στον εργάσιμο και τον ελεύθερο χρόνο, ο καταμερισμός της εργασίας, οι σχέσεις διεύθυνσης και ιεραρχίας, η οργάνωση της εργασίας όλα αυτά θεωρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό “τεχνικά χαρακτηριστικά” και “ουδέτερα”. Στη βάση αυτή η κρατική ιδιοκτησία και ο κρατικός σχεδιασμός δεν αναιρούσαν το διαχωρισμό του εργαζόμενου από το προϊόν της εργασίας του, την αποξένωσή του από τα μέσα παραγωγής, την παραγωγή ενός υπερπροϊόντος που άλλοι διαχειρίζονταν, την απομόνωση της εργατικής τάξης από τη διεύθυνση της παραγωγής. Τα στοιχεία αυτά συνηγορούν υπέρ της διατήρησης των εκμεταλλευτικών παραγωγικών σχέσεων και της αλλοτρίωσης των εργαζόμενων» (NAP, 1998).

Επιπλέον, ο χρόνος της άμεσης εργασίας εξακολουθούσε να αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα. Η κοινωνική παραγωγή εδραζόταν στην αξία και η αύξηση του πλούτου εξαρτούνταν από την υπερεργασία. Η πληρωμή των εργαζομένων με μισθό (και, σε μεγάλο βαθμό, με το κομμάτι) αποτελούσε κεντρικό στοιχείο του νέου τύπου εμπορευματικής παραγωγής στην ΕΣΣΔ. Στον καπιταλισμό, η αντίφαση του εμπορεύματος εργατική δύναμη συνίσταται στο ότι εμπεριέχει τη δυνατότητα παραγωγής όλων των άλλων εμπορευμάτων (αξιών), ενώ ταυτόχρονα ο φορέας της, ο εργάτης, είναι αναγκασμένος να πουλά αυτό το εμπόρευμα και, συνεπώς, να δρα ως φορέας αξιοποίησης. Διαπιστώνεται ότι, σε τελευταία ανάλυση, και στην ΕΣΣΔ η θέση της εργατικής τάξης καθορίστηκε από αυτό το στοιχείο – και εδώ, βέβαια, δεν γίνεται λόγος για την αρχική περίοδο, στην οποία δεν μπορούσαν να γίνουν θαύματα.

Ο νόμος της αξίας, λοιπόν, κυριάρχησε και λειτουργούσε με νέο τρόπο, όσο και αν υπονομεύτηκε αρχικά από την εμφάνιση τάσεων-σχέσεων κομμουνιστικού προσανατολισμού. Ο Πρεομπραζένσκι επισημαίνει το γεγονός, επιχειρώντας να το σχετικοποιήσει:

«Ο νόμος της αξίας και η αρχή του σχεδιασμού, που οι βασικές του τάσεις στη σοβιετική οικονομία παίρνουν τη μορφή του νόμου της πρωταρχικής, σοσιαλιστικής συσσώρευσης, δρουν στο εσωτερικό ενός ενιαίου οικονομικού οργανισμού και βρίσκονται σε αντιθετική σχέση μεταξύ τους, σαν αποτέλεσμα της νίκης της Οκτωβριανής Επανάστασης. Γι' αυτό ούτε ο ένας ούτε ο άλλος νόμος εμφανίζονται στην καθαρή τους μορφή. Η προλεταριακή κυβέρνηση διευθύνει ταυτόχρονα την κρατική οικονομία και κατευθύνει την εσωτερική και εξωτερική πολιτική, προσπαθώντας να προστατέψει το υπάρχον σύστημα και να εξασφαλίσει τη νίκη των σοσιαλιστικών αρχών. Εδώ προσκρούει στο εξωτερικό στην αντίσταση του παγκόσμιου καπιταλισμού και στο εσωτερικό στην αντίσταση της ιδιωτικής οικονομίας» (Πρεομπραζένσκι, 1926, αναφέρεται στην εισαγωγή ως θέση του που αναπτύσσεται στο έργο του «Νέα οικονομία»).

Ακόμη σπουδαιότερη είναι η επισήμανσή του για το αποτέλεσμα αυτής της συνύπαρξης:

«Σαν αποτέλεσμα, τα πραγματικά επιτεύγματα ακολουθούν τη γραμμή της οικονομικής πολιτικής, που επιτυγχάνεται στο οικονομικό πεδίο, και όχι την καλύτερη δυνατή γραμμή του νόμου της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης, δηλαδή μια γραμμή, που στην πραγματικότητα προκύπτει από το συσχετισμό των δυνάμεων μεταξύ των σοσιαλιστικών τάσεων και των δοσμένων, αντίθετων επιδράσεων» (Πρεομπραζένσκι, 1926).

Έτσι, από ένα σημείο και μετά η κρατική μορφή ιδιοκτησίας μετατράπηκε σε «ξένη» ιδιοκτησία για τους εργάτες, ενώ ο γραφειοκρατικός κεντρικός σχεδιασμός έκανε το κρατικό πλάνο εξίσου δεσποτικό όσο και η νόρμα του καπιταλιστή. Η **κοινωνική διαφοροποίηση και διαστρωμάτωση στο εσωτερικό της σοβιετικής κοινωνίας**, εξ' αρχής παρούσα, περνάει από διάφορα στάδια και σταθμούς, πάντα αυξανόμενη.

Αναδύεται και αναπτύσσεται γοργά ένα στρώμα διευθυντών και ανώτερων κρατικών υπάλληλων με σαφώς διαφορετική κοινωνική θέση και πολύ μεγαλύτερα προνόμια και απολαβές, το οποίο ταυτίζεται με την κρατική εξουσία και την άσκηση της πολιτικής της. Οι διαφορές στο εισόδημά του σε σχέση με

εκείνες της εργαζόμενης πλειοψηφίας προκύπτουν από καλυμμένη οικειοποίηση των προϊόντων της εργασίας άλλων, από τη διαχείριση και μερική απόσπαση του υπερπροϊόντος.

Πρόκειται, επομένως, για εκμεταλλευτικό στρώμα, το οποίο στηρίζει τη θέση του στη διαιώνιση των εκμεταλλευτικών σχέσεων και στην απώθηση των εργαζομένων από την πολιτική· ένα στρώμα με αντιφατική θέση, καθώς είναι υποχρεωμένο, από τη μια, να υπερασπίζεται την κρατική ιδιοκτησία ως πηγή της εξουσίας και του εισοδήματός του και, από την άλλη, να αναζητά την πλήρη απελευθέρωση του κράτους και της παραγωγής από τον εργατικό έλεγχο-κυριαρχία. Παρότι δεν διαθέτει νομικά ιδιωτική ιδιοκτησία, στην ουσία αυτό το στρώμα διαθέτει μέσα παραγωγής, καθώς ασκεί τη διεύθυνση της παραγωγής, καθορίζει τη διάθεση του υπερπροϊόντος και συμπράττει στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων.

Το «έχειν» και το «άρχειν», όπως γνωρίζουμε καλά και από τον καπιταλισμό, αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς το ένα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για το άλλο.

Η θέση της εργατικής τάξης

Το σοβιετικό καθεστώς είχε το αποτύπωμα της επανάστασης και των εργατικών κατακτήσεων, ως το καθοριστικό στοιχείο που ενέτεινε την αντίφασή του, τόσο στην αρχή, όταν οι τάξεις σοσιαλιστικού προσανατολισμού και κοινωνικής χειραφέτησης επιχειρούσαν να πάρουν το συνολικό προβάδισμα, όσο και στη μετέπειτα εξέλιξή του.

Η νέα άρχουσα τάξη οικοδόμησε ένα ιδιότυπο «κοινωνικό συμβόλαιο» με την εργατική τάξη. Στήριζε την αναπαραγωγή της σε αυτήν, ακυρώνοντας όμως τον ενεργό ρόλο της τόσο στη διαδικασία της παραγωγής, όσο και στην ευρύτερη πολιτική ζωή. Το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών παραγκωνίστηκε από την αρχή, κάτω και από την πίεση της πολεμικής προσπάθειας (Καρ, 1978). Τα συνδικάτα κρατικοποιήθηκαν και αντί να αντιπροσωπεύουν με σχετικά ανεξάρτητο τρόπο τα εργατικά συμφέροντα εξελίχθηκαν σε τμήμα του μηχανισμού που «γεννούσε» καθήκοντα και νόρμες και «έλεγε» την απόδοση. Και φυσικά το κόμμα «χάθηκε» ως φορέας εργατικής χειραφέτησης μέσα από τη σύμφυση του με ένα όλο και πιο γραφειοκρατικό και «ξένο» κράτος.

Η σπουδαιότητα των εργατικών κατακτήσεων στην ΕΣΣΔ καθοριζόταν περισσότερο από την καθολικότητά τους (εργασία, κοινωνικές καλύψεις, διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής) παρά από το βάθος τους. Ωστόσο, το αντίτιμο του πολιτικού αποκλεισμού, ο οποίος οδηγούσε σε πολιτική παθητικότητα, ήταν βαρύ για την εργατική τάξη: η εργασιακή και πολιτική απάθεια, απότοκα της αποξένωσης από την εργασιακή διαδικασία και το προϊόν της, από ένα σημείο και μετά αντεπιδρούσε ως επιβραδυντικός παράγοντας για την εξουσία, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο.

Κεντρική θέση στην εξέλιξη της υποτελούς τελικά θέσης της εργατικής τάξης (πάντα μέσα σε ένα καθεστώς αυξημένων ή/και καθολικών εγγυήσεων) είχαν η εισαγωγή του **τεϊλορισμού** στην οργάνωση της εργασίας, η εντατικοποίηση, η καθολική σχεδόν εφαρμογή της «δουλειάς με το κομμάτι».

Ο Λένιν γνώρισε από τις αρχές της δεκαετίας του 1910 το σύστημα του Τέιλορ και του είχε ασκήσει πολεμική. Τον Μάρτιο του 1913 ανέφερε:

«Σε τι συνίσταται αυτό το “επιστημονικό σύστημα”; Στο να απομυζούν από τον εργάτη τρεις φορές περισσότερη δουλειά στη διάρκεια της ίδιας εργάσιμης μέρας: βάζουν να δουλεύει τον πιο γερό και πιο επιδέξιο εργάτη. Σημειώνουν με ειδικό ρολόι -σε δευτερόλεπτα και σε κλάσματα του δευτερολέπτου- τη διάρκεια του χρόνου που πηγαίνει για κάθε χωριστή εργασία, για κάθε κίνηση. Τι επιτυχία στην παραγωγικότητα της εργασίας! Όμως την πληρωμή του εργάτη δεν την ανεβάζουν στο τετραπλάσιο, αλλά μόνο κατά μιάμιση φορά, το πολύ-πολύ κι αυτό μόνο στην αρχή» (Λένιν, 1985ε).

Παρατηρούμε ότι η κριτική του Λένιν δεν ασχολείται με μερικά από τα πλέον ουσιώδη στοιχεία του τεϊλορισμού (κατάτμηση της εργασίας με στόχο τον έλεγχό της, πλήρης διαχωρισμός σχεδιασμού-εκτέλεσης), τα οποία διαιωνίζουν το διαχωρισμό χειρωνακτικής-διανοητικής εργασίας και την αποξένωση του εργάτη από την παραγωγική διαδικασία. Κατά τον Λινάρ

«Το σημείο αυτό είναι ουσιαστικό για τον Λένιν, η κατάργηση της διαφοράς ανάμεσα σε χειρωνακτική και διανοητική εργασία είναι το τελευταίο προϊόν της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας θεληματικής πράξης τού προλεταριάτου. Άμεσα, η δικτατορία του προλεταριάτου θα έχει σαν λειτουργία να απελευθερώσει την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και να ελαττώσει το χρόνο εργασίας των λαϊκών μαζών για να τους επιτρέψει να διαχειρίζονται τις υποθέσεις του κράτους. Σ' αυτό το στάδιο το κέντρο βάρους της κατάληψης της εξουσίας από τις μάζες είναι το κράτος, όχι η διαδικασία της παραγωγικής εργασίας» (Λινάρ, 1982).

Μετά την επανάσταση και υπό το βάρος της πίεσης για άμεση ανόρθωση της παραγωγής, δρομολογήθηκε στην ουσία η αποδοχή του τεϊλορισμού:

«Στην ημερήσια διάταξη μπαίνουν ιδιαίτερα τα μέτρα για το ανέβασμα της εργασιακής πειθαρχίας και της παραγωγικότητας της εργασίας. Πρέπει να υποστηρίξουμε, να ενισχύσουμε και να εντείνουμε με όλες μας τις δυνάμεις τα μέτρα που έχουν αρχίσει να παίρνονται προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερα από τα συνδικάτα. Εδώ ανήκουν, λ.χ., η καθιέρωση της πληρωμής με το κομμάτι, η χρησιμοποίηση πολλών επιστημονικών και προοδευτικών στοιχείων που υπάρχουν στο σύστημα Τέυλορ, η αντιστοιχία των αποδοχών με τα γενικά αποτελέσματα της δουλιάς του εργοστασίου [...] Η υποταγή, και μάλιστα η αναντίρρητη υποταγή, την ώρα της εργασίας στις μονοπρόσωπες εντολές των σοβιετικών καθοδηγητών, των δικτατόρων που έχουν εκλεγεί ή διοριστεί από τα σοβιετικά όργανα κι έχουν δικτατορική εξουσία (όπως το απαιτεί, λ.χ., το διάταγμα για τους σιδηροδρόμους), απέχει πολύ, πάρα πολύ ακόμη από το να έχει εξασφαλιστεί όσο χρειάζεται» (Λένιν, 1985στ).

Η προσέγγιση αυτή αναδεικνύει τη γενικότερη εκτίμηση της νεαρής σοβιετικής ηγεσίας προς τις νέες παραγωγικές αρχές και δυνάμεις που αναπτύσσονταν στον «πολιτισμένο» και κυρίως αναπτυγμένο καπιταλισμό. Αν ο Λένιν υιοθέτησε και δικαιολόγησε θεωρητικά τις αρχές της «επιστημονικής οργάνωσης», ο Τρότσκι ήταν εκείνος που τις εφάρμοσε πρώτος, κατ' αρχάς από τη θέση του κομισάριου του Πολέμου στον Κόκκινο Στρατό και στη βιομηχανία εξοπλισμών και, στη συνέχεια, σε ένα ευρύτερο πλήθος βιομηχανικών τομέων.

Σε αυτό το πλαίσιο, η εντατικοποίηση της εργασίας, την οποία εγκαινίασε η «πρωτοβουλία του Σταναχοβισμού» (αλλά και άλλες, όπως τα «κόκκινα Σάββατα»), στα μέσα της δεκαετίας του 1930, εξασφάλισε την αύξηση τη παραγωγικότητας, όμως με ακόμη μεγαλύτερη αποξένωση των εργαζομένων. Το σχήμα ήταν περίπου το εξής: μεμονωμένοι «πρωτοπόροι εργάτες», επιλεγμένοι από τις διοικήσεις και με πλήρη υποστήριξη σε μέσα και συνθήκες, άξαναν κατά πολύ την ατομική τους επίδοση. Στη συνέχεια, αυτή η επίδοση προβαλλόταν-επιβαλλόταν ως νόρμα την οποία έπρεπε όλοι να κατακτήσουν. Ταυτόχρονα, η αμοιβή με το κομμάτι αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερο νόημα, ενώ ο ανταγωνισμός μεταξύ των εργατών δυνάμωνε. Η «πρωτοβουλία» αυτή ωθούσε φυσικά σε «εθελοντική» αύξηση του χρόνου εργασίας, αλλά και στην ενδυνάμωση της εργασιακής πειθαρχίας.

Σημαντική πλευρά της θέσπισης υλικών κινήτρων για την αύξηση της παραγωγικότητας ήταν η διαμόρφωση συστημάτων ατομικής αξιολόγησης της αποδοτικότητας των εργαζομένων. Έτσι, η αμοιβή με το κομμάτι αναδεικνύεται σε κυρίαρχη μορφή μισθού. Σε γράμμα του προς το ΠΓ και τον Μόλοτοφ, τον Μάρτιο του 1922, ο Λένιν γράφει:

«Όλα τα Λαϊκά Επιτροπάτα συν τα Σοβιέτ Μόσχας και Πετρούπολης υποχρεούνται σε προθεσμία μίας εβδομάδας να υποβάλουν σχέδιο απόφασης, σύμφωνα με το οποίο οι υπάλληλοι (όλοι, όσοι έχουν σχέση με

την οικονομία) θα παίρνουν συμπληρωματική αμοιβή από τις εισπράξεις και από το κέρδος, με αυστηρή τιμωρία για το έλλειμμα, τη χαλαρότητα, την αμέλεια, με την υποχρέωση να απαντούν σε 3-6 ώρες στα ερωτήματα για το εμπόριο κάτω από την απειλή φυλάκισης όχι λιγότερο από 5 χρόνια. Για το καλύτερο σχέδιο απόφασης καθιερώνεται βραβείο 100.000 ρουβλιών σε χρυσό, που πληρώνεται ύστερα από μια χρονιάτικη δοκιμή των επιτυχιών της απόφασης αυτής, και μάλιστα ανάλογα με το ποσοστό της επιτυχίας (100% επιτυχία = 100% του βραβείου, 1% επιτυχία = 1% του βραβείου)» (Λένιν, 1985ζ).

Δυστυχώς, δεν επρόκειτο για προσωρινά μέτρα: «Το 1953 στην ΕΣΣΔ δούλευαν με το κομμάτι τα 77% του συνόλου των εργατών της βιομηχανίας» (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1954). Επιπλέον, στην απόφαση της 18ης Συνδιάσκεψης του ΚΚ(Μπ.) αναφερόταν:

«Είναι απαραίτητο να εξαλείψουμε ολοκληρωτικά τη σάπια συνήθεια της ισοπέδωσης στον τομέα του μισθού εργασίας και να πετύχουμε ώστε το σύστημα της πληρωμής με το κομμάτι και το σύστημα της προμοδότησης να γίνουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό σπουδαιότατοι μοχλοί στο ζήτημα της ανύψωσης της παραγωγικότητας της εργασίας, συνεπώς και της ανάπτυξης όλης της λαϊκής μας οικονομίας» (ό.π.).

Σημαντικό στοιχείο, επίσης, αποτελούσε η καλλιέργεια μιας κουλτούρας εξύμνησης της εργασίας, του μόχθου και της θυσίας γι' αυτήν. Πρόκειται για εργασιακή κουλτούρα με μοναδικό στόχο την άνοδο της παραγωγικότητας, που περιλάμβανε υπερβολές ηθικής εξύψωσης των εργατών («ήρωες της σοσιαλιστικής εργασίας»), έχοντας φυσικά «επαφή» με τη διάθεση εργατικών στρωμάτων να προσφέρουν σε ένα καθεστώς το οποίο θεωρούσαν σε σημαντικό βαθμό δικό τους. Η απόσταση, όμως, από τη στόχευση για μείωση της εργασίας, χειραφέτησης από το άχθος και τη μονοτονία της και πολύ περισσότερο την κατάργηση της μισθωτής εργασίας και της αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης, όλο και διευρυνόταν.

Το ερώτημα της δημοκρατικής πολιτικής ζωής στην ΕΣΣΔ

Ποια ήταν, ωστόσο, η θέση της εργατικής τάξης στην ευρύτερη πολιτική και κοινωνική ζωή της ΕΣΣΔ, πέραν του πεδίου της εργασιακής διαδικασίας; Τι αντικατέστησε το τσαρικό κράτος και τον αυταρχισμό του;

Σύμφωνα με τον Ένγκελς:

«Η πρώτη πράξη με την οποία το κράτος θα εμφανιστεί σαν ο πραγματικός εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας είναι η πράξη με την οποία θα πάρει στην κατοχή του για λογαριασμό και εν ονόματι όλης πραγματικά της κοινωνίας το σύνολο των μέσων παραγωγής - αυτή η πράξη θα είναι ταυτόχρονα και η τελευταία του πράξη σαν κράτους. Η επέμβαση της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων θα γίνεται περιττή από μέρα σε μέρα και στον έναν τομέα υστέρη από τον άλλον, και στο τέλος θα ατονίσει από μόνη της και θα λησμονηθεί. Στη θέση της διακυβέρνησης των προσώπων θα μπει η διαχείριση πραγμάτων και η διεύθυνση των λειτουργιών της παραγωγής. Το κράτος δεν "καταργείται", απονεκρώνεται» (Ένγκελς, 1963).

Τα πράγματα δεν κινήθηκαν σε αυτή τη κατεύθυνση, παρά τη συντριβή του τσαρικού κράτους και του αστικού στρατού με την επανάσταση. Ο Λένιν, εν προκειμένω, θα αποδειχτεί προφητικός:

«Για να μη μεταβληθούν σε γραφειοκράτες, θα παρθούν αμέσως τα μέτρα που ανάλυσαν λεπτομερειακά ο Μαρξ και ο Ένγκελς: 1) δεν θα είναι μόνο αιρετοί, αλλά και ανακλητοί σε οποιαδήποτε στιγμή· 2) ή αμοιβή τους δεν θα είναι μεγαλύτερη από το μισθό ενός εργάτη· 3) θα συντελεστεί το άμεσο πέραςμα σε ένα σύστημα όπου όλοι θα εκτελούν χρέη ελέγχου και εποπτείας, όλοι για ένα διάστημα θα γίνουν "γραφειοκράτες" και γι' αυτό κανένας δεν θα μπορεί να γίνει "γραφειοκράτης"» (Λένιν, 1979).

Στην ουσία περιγράφει αυτό που δεν έγινε στη μετα-καπιταλιστική ΕΣΣΔ, με συνέπεια τη διαμόρφωση ενός

καταπιεστικού καθεστώτος το οποίο κατέπνιγε τη δημοκρατική πολιτική ζωή. Το κομμουνιστικό κόμμα απορροφήθηκε από το κράτος και έγινε βασικό στοιχείο του μηχανισμού επιβολής, άλλα εργατικά κόμματα βγήκαν εκτός νόμου, βασικές πολιτικές ελευθερίες -όπως ελευθερία της έκφρασης, του Τύπου ή της απεργίας- καταργήθηκαν. Οι πρωτοπόρες μορφές συνδυασμού άμεσης και έμμεσης δημοκρατίας που ξεπήδησαν από την επανάσταση αναιρέθηκαν σύντομα. Παρ' όλα αυτά, η κομματική φιλολογία ανακάλυπτε το «παλλαϊκό κράτος» που «απονεκρώνεται... ισχυροποιούμενο».

Δεν μπορούν, προφανώς, να παραγνωριστούν οι «πολεμικές» συνθήκες εντός των οποίων δρομολογήθηκαν οι αρνητικές εξελίξεις, οι οποίες εκ των υστέρων περιβλήθηκαν με «μαρξιστικό μανδύα». Από αυτή την άποψη, είναι χρήσιμη η παρέμβαση της Λούξεμπουργκ, η οποία, τιμώντας τους Μπολσεβίκους, ταυτόχρονα προειδοποιούσε με αγωνία:

«Τα γιγάντια προβλήματα ακριβώς, που αντιμετώπισαν οι Μπολσεβίκοι με θάρρος και αποφασιστικότητα, απαιτούσαν την, όσο μπορούσε να γίνει, πιο εντατική πολιτική εκπαίδευση των μαζών και τη συσσώρευση πείρας, που δεν είναι ποτέ δυνατή χωρίς πολιτική ελευθερία. Η ελευθερία μόνον για τους οπαδούς της κυβέρνησης και για μόνα τα μέλη ενός κόμματος -όσο πολυάριθμα κι αν είναι αυτά- δεν είναι ελευθερία. Η ελευθερία νοείται πάντα ελευθερία για κείνον που σκέφτεται διαφορετικά: όχι από φανατισμό για τη "δικαιοσύνη", αλλά γιατί απ' αυτό εξαρτάται κάθε τι που διδάσκει, εξυγιαίνει, ξεκαθαρίζει μέσα στην πολιτική ελευθερία, και γιατί η "ελευθερία" χάνει την αποτελεσματικότητά της όταν καταντάει προνόμιο [...] Το αρνητικό μέρος, την καταστροφή, μπορεί κάνεις να το διατάξει. Το θετικό, την ανοικοδόμηση, ΟΧΙ. Παρθένα χώρα... χίλια προβλήματα! Μόνο η πείρα μπορεί να διορθώνει και να ανοίγει καινούργιους δρόμους. Μόνον η ανεμπόδιστη παλλόμενη ζωή παίρνει χίλιες καινούργιες μορφές και αυτοσχεδιασμούς, αποκτάει δημιουργική δύναμη, διορθώνει μόνη της τα παραπατήματά της. Εάν ή πολιτική ζωή των κρατών που έχουν περιορισμένη ελευθερία είναι τόσο πενιχρή, τόσο φτωχή, τόσο σχηματική, τόσο στείρα, αυτό γίνεται γιατί με τον αποκλεισμό της δημοκρατίας καταστρέφονται οι ζωντανές πηγές κάθε πνευματικού πλούτου και προόδου» (Λούξεμπουργκ, 1980).

Αντί επιλόγου

Η Οκτωβριανή Επανάσταση πιστοποίησε τη δυνατότητα νικηφόρας έκβασης των προλεταριακών επαναστάσεων κομμουνιστικού προσανατολισμού. Ο εκφυλισμός του μετα-καπιταλιστικού καθεστώτος σε ιδιότυπη εκμεταλλευτική κοινωνία και η αντίστροφη μετάβαση τελικά στον καπιταλισμό, αποτελούν ήττα για το εργατικό κίνημα, ωστόσο δεν καταργούν την τάση, αναγκαιότητα και δυνατότητα της επανάστασης και της κομμουνιστικής απελευθέρωσης στην εποχή μας.

Αυτή η εξέλιξη έχει εγγραφεί στην ιστορία της ανθρωπότητας και επιδρά καταλυτικά στις συνειδήσεις των εργαζομένων. Συνεπώς, η άντληση των αναγκαίων συμπερασμάτων -και κυρίως συμπερασμάτων από τη σκοπιά της κοινωνικής χειραφέτησης και της κομμουνιστικής απελευθέρωσης- αποτελεί όρο απαραίτητο και για την αντίκρουση της αστικής ιδεολογίας (που επίσης παρεμβαίνει στο ζήτημα, αποτιμώντας από τη σκοπιά της τα πράγματα) και για τη σύνδεση με τις νέες τάσεις που αναδύονται στη σύγχρονη εποχή και προσανατολίζονται προς μια καθολική απελευθερωτική λύση.

* Προβλέψεις του Ούγγρου οικονομολόγου Μ. Σιμάι το 1979, που φαίνεται πως απηχούσαν εκτιμήσεις των Σοβιετικών. Παρατίθενται στο Σαχναζάροφ, *The destiny of the world. The socialist shape of things to come*, Progress, 1979, p. 184 (Φακιολάς, 1982).

Βιβλιογραφία

- Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1954), *Πολιτική Οικονομία - Εγχειρίδιο*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Αθήνα
- Ένγκελς, Φρ. (1963), *Αντι-Ντύρινγκ*, Αναγνωστίδης, Αθήνα
- Καρ Ε.Χ. (1978), *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923*, τ. 3, Υποδομή, Αθήνα
- ΚΚΕ (2009), *Απόφαση του 18ου Συνεδρίου του ΚΚΕ για το σοσιαλισμό*, Αθήνα, www.kke.gr
- Λένιν, Β.Ι. (1979), *Κράτος και επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985α), «Πολιτική Έκθεση της Κεντρικής Επιτροπής», *Άπαντα*, τ. 39, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985β), «Πρόλογος στη γαλλική και τη γερμανική έκδοση του έργου “Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού”», *Άπαντα*, τ. 27, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985γ), «Τα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας», *Άπαντα*, τ. 36, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985δ), «Για το φόρο σε είδος», *Άπαντα*, τ. 43, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985ε), «“Επιστημονικό” σύστημα απομύζησης του ιδρώτα», *Άπαντα*, τ. 23, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β. (1985στ), «Έξι θέσεις για τα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας», *Άπαντα*, τ. 36, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λένιν, Β.Ι. (1985ζ), «Γράμμα προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΡ (μπ.), με παρατηρήσεις στις θέσεις του ΛΕ Οικονομικών», *Άπαντα*, τ. 44, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Λινάρ, Ρ. (1982), *Ο Λένιν, οι αγρότες και ο Τέιλορ*, ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, Αθήνα
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (1980), *Ρωσική Επανάσταση*, Ύψιλον, Αθήνα
- Νέο Αριστερό Ρεύμα για την Κομμουνιστική Απελευθέρωση (1998), *Για τη φύση και το χαρακτήρα των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού»*, Αθήνα, <http://www.narnet.gr/synedria>
- Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φρ. (1979), *Γερμανική Ιδεολογία*, τ. Α, Gutenberg, Αθήνα
- Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φρ. (χχε), *Διαλεχτά Έργα*, τ.1 και 2, Γνώσεις, Αθήνα
- Μαρξ, Κ. (1975), *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*, Γλάρος, Αθήνα - Μηλιός, Γ. 1990), «Κρατικός σχεδιασμός και επιχείρηση στην ΕΣΣΔ», περ. *Θέσεις*, τ.33, Αθήνα
- Πρεομπραζένσκι, Ε. (1978), *Το πέρασμα στο σοσιαλισμό*, Γράμματα, Αθήνα
- Στάλιν, Ι. (1946), *Ο Μεγάλος Πόλεμος για την Πατρίδα*, Τα Νέα Βιβλία, Αθήνα
- Φακιολάς, Τ. (1982), *Ανάλυση Οικονομικής Πολιτικής ΕΣΣΔ - ανατολικών χωρών*, Σάκκουλας, Αθήνα
- Wood, E. M. (2012), «Ορίζοντας και πάλι τη δημοκρατία», περ. *Ουτοπία*, τ. 100, Αθήνα

Πηγή: ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ για την Κομμουνιστική Απελευθέρωση, Τέταρτο Τεύχος, Αφιέρωμα στα 100 χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση (Β΄ Μέρος)